

InteLex Past Masters logo, with decorative images of Past Masters authors

decorative images of Past Masters authors

- decorative image for spacing purposes
- [Titles](#)
 - [Subjects](#)
 - [Languages](#)
 - [Search](#)
 - [Contact](#)
 - [Set Language](#)

<skip to content>

Search:

enter search terms

☐ This volume ☒ collection

[collapse section](#)[Export a Citation](#) [collapse section](#) [Print View](#)

 [hide main text](#)

 [Edition Information](#)

 [Just this volume](#)

- **I: Le Orazioni Inaugurali, Il de Itatorum Sapiente, E le Polemiche**

[collapse section](#) [Collapse All](#) [Expand All](#) [expand section](#) [expand section](#) [frontmatter](#) [collapse section](#) [body](#) [expand section](#) [section](#) [inaugurali de nostri temporis studiorum ratione](#) [de antiquissima itatorum sapientia prooemium](#) [expand](#) [liber primus](#) [section](#) [metaphysicus risposta al giornale dei letterati di venezia \(i\)](#) [risposta al giornale dei letterati di venezia \(ii\)](#) [commiato di un'opera d'incerto titolo](#) [expand section](#) [endmatter](#)
- **II-1: Il Diritto Universale (I): Sinopsi e De Uno**
- **II-2: Il Diritto Universale (II): De Constantia Iurisprudensis**
- **II-3: Il Diritto Universale (III): Notae Dissertationes**
- **III: La Scienza Nuova Prima (1725)**
- **IV-1: La Scienza Nuova (I) (giusta l'edizione del 1744)**
- **IV-2: La Scienza Nuova (II) (giusta l'edizione del 1744)**
- **V: L'Autobiografia, Il Carteggi, E Le Poesie Varie**
- **VI: Scritti Storici**
- **VII: Scritti Vari e Pagine Sparse**
- **VIII: Versi D-Occasione e Scritti di Scuola**

[All Collections](#) > [Giambattista Vico: Opere](#) > [I: Le Orazioni Inaugurali, Il de Itatorum Sapiente, E le Polemiche](#) > [body](#) > [de antiquissima itatorum sapientia](#)
cover Giambattista Vico: Opere
cover
I: Le Orazioni Inaugurali, Il de Itatorum Sapiente, E le Polemiche
Body
De antiquissima Itatorum Sapientia

 [hide table of contents](#)
[previous](#) [previous](#)

Jump to page:

Go

[next](#) [next](#)

SUBSCRIBER:
Universite
Paris 1
Pantheon-Sorbonne

Annotation Guide:
[Link to Annotation Guide.](#)

De antiquissima Italorum Sapientia

— 123 —

III
De
ANTIQUISSIMA ITALORUM SAPIENTIA
ex
linguae latinae originibus
eruenta
libri tres
—
Liber primus:metaphysicus
Liber secundus:physicus
Liber tertius:moralis
—
1710

PROOEMIUM

Occasio scribendorum — Linguae doctae a nationum philosophis — Doctae latinae linguae origines ab Ionibus et Hetruscis — Secta Italica sapientissima — Hetrusci metaphysica doctissimi — Hetrusci geometria Graecis antiquiores — Hoc opus ad*Cratyl*i Platonici exemplum. Aliud ac Varronis, Scaligeri, Sanctii Scioppique.

Dum linguae Latinae origines meditarer, multorum bene sane verborum tam doctas animadverti, ut non a vulgari populi usu, sed interiori aliqua doctrina profecta esse videantur. Et sane nihil vetat, quin aliqua lingua philosophicis locutionibus referta sit, si in ea gente multum philosophia celebretur. Ex mea quidem memoria promere id possim, quod, dum Aristotelaei philosophi et Galenici medici florebant, per ora hominum illiteratorum pervulgata erant «fuga vacui», «naturae aversiones et studia», «quatuor humores» et «qualitates» et innumera eiusmodi; postea vero quam neoterica physice et medicina ars invaluit, vulgus hominum passim audias «sanguinis circulationem» et «coagulum», «utilia noxiaque fermenta», «aëris pressionem», et alia id genus loqui. Ante Hadrianum Caesarem hae voces «ens», «essentia», «substantia», «accidens», Latinis inaudita, quia Aristotelis*Metaphysice* incognita; viri docti post ea tempora eam celebrarunt, et ea vocabula divulgata. Quapropter, cum Latinam linguam locutionibus satis doctis scatere notassem, et priscos Romanos usque ad Pyrrhi tempora nulli rei, praeterquam rusticae et bellicae, dedisse operam, historia testetur; eas ab alia docta natione ipsos accepisse et imprudentes usos esse conieciabam.

— 126 —

Nationes autem doctas, a quibus eas accipere possent, duas invenio, Iones et Hetruscos. De Ionum doctrina non est ut multis doceam: cum in iis Italica philosophorum secta, et quidem doctissima praestantissimaque floruerit. Hetruscos autem eruditissimam gentem fuisse, magnificorum doctrina sacrorum, qua praestabat, confirmat. Ibi enim theologia civilis excolta est, ubi theologia naturalis excolitur: ibique religiones augustiores, ubi digniores de summo Numine opinionones habentur; et ideo apud nos Christianos castissimae omnium caeremoniae, quia omnium sanctissima de Deo dogmata. Sed et architectura ceterarum simplicissima Hetruscorum, grave argumentum praebet, eos in geometria Graecis priores fuisse. Ab Ionibus autem bonam et magnam linguae partem ad Latinos importatam ethnologica testatum faciunt. Ab Hetruscis autem religiones deorum, et cum iis locutiones etiam sacras, et pontificia verba Romanos accersisse, constat. Quamobrem certo conicio ab ea utraque gente doctas verborum origines Latinorum provenisse; et ea de caussa animum adieci ad antiquissimam Italorum sapientiam ex ipsius Latinae linguae originibus eruendam. Opus sane hactenus, quod sciam, intentatum, sed forsitan dignum quod inter Francisci Baconis desideria numeraretur.

Plato enim in*Cratyl*o eadem via priscam Graecorum sapientiam assequi studuit. Quare quod Varro in*Originibus*, Iulius Scaliger*De caussis Latinae linguae*, Franciscus Sanctius in*Minerva*, ibidemque in notis Gaspar Scioppius praestiterunt, longo a nostro distat incepto. Ii enim ex philosophia, quam ipsi docti fuerant et excolebant, linguae caussas eruere et systema comprehendere satagerunt; nos vero, nullius sectae addicti, ex ipsis vocabulorum originibus quaeenam antiquorum sapientia Italorum fuerit sumus indagaturi.

Liber Primus. Metaphysicus

sive
METAPHYSICUS
ad nobilissimum virum
PAULLUM MATTHIAM DORIAM
praestantissimum philosophum
scriptus.

— 129 —

Et principio eas locutiones, quae coniecturae locum faciunt, quas prisci Italiae sapientes de primo vero ac summo Numine animoque humano opinionones habent, hoc primo libro exequi; eumque tibi, vir amplissime,Paulle Matthia Doria, inscribere, seu potius in hoc libro de metaphysicis rebus, te auspice, disserere certum fuit: qui, ut summum genere et doctrina philosophum decet, praeter cetera philosophica, his celsissimis studiis delectaris; et ea ipsa per summam magnanimitatem et sapientiam excolis. Magni enim animi illud est, quod praeclara aliorum sublimium philosophorum meditata admiraris quidem et laudas; sed et maiora de te confidis et praestas. Nec minoris sapientiae illud, quod unus recentiorum omnium primum verum in humanis usus deduxisti, et altera via in mechanicam, altera in civilem doctrinam derivasti, et principem omni mala regni arte, qua suum Cornelius Tacitus et Nicolaus Macchiavellus imbuerunt, integrum formas: quo nihil ad Christianam legem conformius, nihil ad rerumpublicarum felicitatem exoptatus. Sed isthaec communia tua sunt erga quemvis merita, ad quem vel sola tui amplissimi ac praeclarissimi nominis fama pervenerit. His autem tua erga me illa propria accedunt, quod me et mea pro tua singulari humanitate benignissime excipias, tuque potissimus me ad huiusmodi studia excitaveris. Cum enim anno superiore, super coena, apud te domi dissertationem habuissem, in qua ex his ipsis Latinae linguae originibus naturam collocabam in motu, quo per vim cunei quaeque in sui motus centra compellerentur, et vi

— 130 —

conversa a centro circumcirca expellerentur ad ambitum, et res omnes per systolem et diastolem quandam gigni, vivere et interire; tu et eximii huius civitatis doctrina viri, Augustinus Arianus, Hyacinthus de Christophoro et Nicolaus Galitia, me monuistis, ut eam rem a capite aggrederer, ut rite et ordine constabilita videretur. Itaque idem insistens originum Latinarum iter, haec metaphysica sum meditatus, quae his nominibus tibi inscribo: nam ex posterioribus curis aliquam praeclarissimis iis tribus viris dabo in grati animi et singularis observantiae testimonium.

CAPUTI

i
De vero et facto

Latinis «verum» et «factum» idem — Quid «intelligere» — Quid «cogitare» — Quid «ratio» — Homo «rationis particeps» dictus — Verum est ipsum factum — Cur in Deo primum verum — Cur id infinitum —

Cur exactissimum — Quid scire sit — Hominis cogitatio, intelligentia

Dei propria — Verum divinum imago rerum solida, humanum plana — Scientia est cognitio modi quo res fiat — Cur antiquis Italiae philosophis verum idem ac factum — In nostra religione distinguenda res est — Cur Sapientia divina «Verbum» appellatum.

Latīnis «verum» et «factum» reciprocantur, seu, ut Scholarum vulgus loquitur, convertuntur; atque isdem idem est «intelligere», ac «perfecte legere». et «aperte cognoscere». «Cogitare» autem dicebant, quod nos vernacula lingua dicimus «*pensare*» et «*andar raccogliendo*». «Ratio» autem isdem significabat et arithmeticae elementorum collectionem, et dotem hominis propriam, qua brutis animantibus differt et praestat: hominem autem vulgo describebant animantem «rationis participem», non competentem usquequaque. Altrīnsecus, uti verba idearum, ita ideae symbola et notae sunt rerum: quare quemadmodum legere eius est, qui colligit elementa scribendi, ex quibus verba componuntur; ita intelligere sit colligere omnia elementa rei, ex quibus perfectissima exprimitur idea.

Hinc coniicere datur, antiquos Italiae sapientes in haec de vero placita concessisse: verum esse ipsum factum; ac proinde in

— 132 —

Deo esse primum verum, quia Deus primus Factor; infinitum, qui omnium Factor; exactissimum, quia cum extima, tum intima rerum ei repraesentat elementa, nam continet. Scire autem sit rerum elementa componere: unde mentis humanae cogitatio, divinae autem intelligentia sit propria; quod Deus omnia elementa rerum legit, cum extima, tum intima, quia continet et disponit: mens autem humana, quia terminata est, et extra res ceteras omnes, quae ipsa non sunt, rerum duntaxat extrema coactum eat, nunquam omnia colligat; ita ut de rebus cogitare quidem possit, intelligere autem non possit; quare particeps sit rationis, non compos.

Quae ipsa ut similitudine illustrem, verum divinum est imago rerum solida, tamquam plasma; humanum monogramma, seu, imago plana, tamquam pictura; et quemadmodum verum divinum est quod Deus, dum cognoscit, disponit ac gignit, ita verum humanum sit, quod homo, dum novit, componit item ac facit: et eo pacto scientia sit cognitio generis, seu modi, quo res fiat, ac quia, dum mens cognoscit modum, quia elementa componit, rem faciat; solidam Deus quia comprehendit omnia, planam homo quia comprehendit extima.

Quae sic dissertata quo facilius cum nostra religione componatur sciendum est antiquos Italiae philosophos putasse verum et factum converti: quia mundum aeternum putarant, ac proinde Deum ethnici philosophi coluerunt, qui semper extra, quod nostra theologia negat, sit operatus. Quare in nostra religione, qua profitemur mundum ex nihilo creatum in tempore, res haec opus habet distinctione, quod verum creatum convertatur cum facto, verum increatum cum genito. Quemadmodum Sacrae paginae, elegantia vere divina, Dei Sapientiam, quae in se omnium rerum ideas continet et idearum omnium proinde elementa, «Verbum» appellatur: quod in eo idem sit verum ac comprehensio elementorum omnium, quod hanc rerum universitatem componit et innumerum mundos posset, si vellet, condere: et ex eis in sua divina omnipotentia cognitis exactissimum reale verbum existit, quod, cum ab aeterno cognoscatur a Patre, ab aeterno item ab eodem genitus est.

— 133 —

ii

De origine et veritate scientiarum

Cur theologia revelata omnium certum sit scientia — Scientia humana est quaedam naturae anatomē — Obiecta scientiarum in Deo alia ac in homine — Deus ens, creata entia — Vere unum id quod multiplicari non potest — Infinitum supra corpus est, et loco non continetur — Quae in homine ratiocinia, in Deo sunt opera — In homine arbitrium, in Deo voluntas ineluctabilis — Latinis idem «dividere» et «minuere» — Via resolutiva — per syllogismos vana — per numeros divinatoria — per ignem et menstrua tentabunda — Abstractio mentis humanae vicio nata — Abstractio scientiae humanae mater — Homo sibi configit mundum quendam formarum et numerorum — Mathesis scientia operatrix — Deus res ex vero definit — Homo definit nomine — «Quaestio definitionis» et «nominis» Latinis idem — Idem scientiae humanae ac chemicae eventus — Scientiae humano generi utilissimae, quae certissimae — Ea scientia divinae similis evadit, in qua verum et factum convertuntur — Veri criterium est id ipsum fecisse — Cur scientiae minus certae, quae magis in materia immerguntur — Meditata physica ea probantur, quorum simile, quod operemur — Verum humanum quando cum bono convertitur.

Ex quibus antiquorum Italiae sapientum de vero placitis, et hac, quae in nostra religione adhibetur, geniti effecti distinctione, principio habemus, quod cum in uno Deo exacte verum sit, omnino verum profiteri debemus, quod nobis est a Deo revelatum; nec quaerere genus, quo modo verum sit, quod id omnino comprehendere nequeamus. Sed inter originem scientiarum humanarum repetere, ac denique normam ad dignoscendum quae verae sint, habere possumus. Deus scit omnia, quia in se continet elementa, ex quibus omnia componit; homo autem studet, dividendo, ac scire. Itaque scientia humana naturae operum analogam quaedam videtur.

Et enim, illustris exempli caussa, hominem in corpus et animum, et animum in intellectum ac voluntatem dissecuit; et a corpore excerpisit, seu, ut dicunt, abstraxit figuram, motum,

— 134 —

et ab his, uti ab omnibus aliis rebus, extulit ens et unum. Et metaphysica ens, arithmetica unum, eiusque multiplicationem, geometria figuram eiusque commensus, mechanica motum ab ambitu, physica motum a centro, medicina corpus, logica rationem, moralis voluntatem contemplatur.

Sed de hac rerum anatome idem ac de quotidiana humani corporis factum est, in qua acriores physici non parum de situ, structura et usu partium ambigunt, ne non per mortem liquoribus concretis, cessante motu et sectione ipsa, et situs et structura viventis corporis perierint, quamobrem earundem usus explorari non possit.

Nam hoc ens, haec unitas, haec figura, motus, corpus, intellectus, voluntas, alia in Deo, in quo sunt unum, alia in homine, in quo divisa: in Deo vivunt, in homine pereunt. Cum enim Deus «eminenter», ut theologii Christiani loquuntur, sit omnia, et cum perennis entium generatio corruptione eum nihil demunt, qui cum nihil augent, nec minuant; entia finita et creata sunt disposita entis infiniti ac aeterni; ita ut Deus unus sit vere ens, cetera entis sint potius. Quare Plato, cum absolute «ens» dicit, summum Numen intelligit. Sed quid Platone opus teste, cum Deus ipse nobis se ipsum definat: «Qui sum», «Qui est», tamquam singula quaeque prae eo non sint? Et nostri ascetae, sive metaphysici Christiani, ita praedicant: nos prae Deo, quantumlibet maximos, et quavis de causa maximos, nihil esse. Et, cum Deus unice unus sit, quia est infinitus (infinitum enim multiplicari non potest), creata unitas prae eo perit: et ob id ipsum prae eo perit corpus; quia immensum dimensionem non patitur: perit motus, qui loco definit, quia perit corpus; nam corpore locus completur: ratio haec humana perit, quia, cum Deus habeat intra se quae intelligit et omnia praesentia habeat, quae in nobis sunt ratiocinia, in Deo sunt opera: postremo haec nostra voluntas flexilis; at Deus, cum nullum alium sibi propositum finem habeat, quam seipsum, cumque is sit optimus, eius voluntas ineluctabilis est.

Et harum rerum vestigium, quas disseruimus, in Latinis locutionibus observamus: nam idem verbum «minuere» et diminutionem

— 135 —

et divisionem significat; quasi quae didimus non sint amplius quae erant composita, sed deminuta, mutata, corrupta. An id ratio sit, cur via «resolutiva», quam dicunt, sive per genera et syllogismos, quae ab Aristotelaeis celebratur, vana comperitur; sive per numeros, quam tradit algebra, sit divinatoria; sive per ignem et mestrura, qua pergit chemica, eam tentabunda?

Per haec igitur, cum homo, naturam rerum vestigabundus, tandem animadverteret se eam nullo assequi pacto, quia intra se elementa, ex quibus res compositae existant, non habet, atque id fieri ex sua mentis brevitate, nam extra se habet omnia: hoc vasa mentis vicium in utiles veritatis usus, et abstractione, quam dicunt, duo sibi configit; punctum, quod designari, et unum, quod multiplicari posset. Atqui utrumque fictum: punctum enim, si designes, punctum non est; unum, si multiplices, non est amplius unum. Insuper pro suo iure sumpsit ab his in infinitum usque procedere, ita ut lineas in immensum ducere, unum per innumeram multiplicare sibi liceret. Atque hoc pacto mundum quemdam formarum et numerum sibi condidit, quem intra se universum complecteretur; et producendo, vel decurtando, vel componendo lineas, addendo, minuendo, vel computando numeros infinita opera efficit, quia intra se infinita vera cognoscit.

Neque enim in solis problematicis, sed in theorematibus ipsis, quae vulgo sola contemplatione contenta esse putantur, operatione opus est. Etenim, dum, mens colligit eius veri elementa, quod contemplatur, fieri non potest quin faciat vera, quae cognoscit. Porro, quia physicus non potest res ex vero definire, hoc est rebus suam cuique naturam addicere, et ex vero facere; id enim fas Dei est, nefas homini; nomina ipsa definit, et ad Dei instar ex nulla re substrata, tamquam ex nihilo res veluti caret, punctum, lineam, superficiem: ut «punctum» nomine intelligit quid, quod partes non habeat; appellatione «lineae», punctum excursum, sive longitudinem, latitudinis ac profunditatis expertem; acceptione «superficie» duarum diversarum linearum in unum punctum coitionem, sive latitudinem cum longitudine, praecisa profunditate. Atque hoc pacto, quando ei negatum est elementa rerum tenere, ex quibus res ipsae certo

— 136 —

existant, elementa verborum sibi confingit, ex quibus ideae sine ulla controversia excitentur. Et id quoque sapientes Latinae linguae auctores satis perspexerunt, cum Romanos ita locutos esse sciamus, ut «quaestionem nominis» et «definitionis» promiscue dicerent; et tunc quaereret definitionem putarent, cum quaerebant quid, verbo prolatum, in communi hominum mente excitaretur.

Ex his vides idem humanae scientiae ac chemicae evenisse: uti enim haec, dum rei omnino irritae studet, praeter propositum humano generi

utilissimam operariam artem, spargiricam peperit; ita dum humana curiositas verum natura ei negatum vestigat, duas scientias humanae societati utilissimas genuit, arithmeticam et geometricam, atque ex his progeniit mechanicam, omnium artium hominum generi necessariarum parentem. Cum igitur scientia humana nata sit ex mentis nostrae vicio, nempe summa eius brevitate, qua extra res omnes est, et qua quae noscere affectat non continet, et quia non continet, vera quae studet non operatur; eae certissimae sunt, quae originis viciū luunt, et operatione scientiae divinae similes evadunt, utpote in quibus verum et factum convertantur.

Atque ex his, quae sunt hactenus dissertata, omnino colligere licet, veri criterium ac regulam ipsum esse fecisse: ac proinde nostra clara ac distincta mentis idea, nedum ceterum verorum, sed mentis ipsius criterium esse non possit: quia, dum se mens cognoscit, non facit, et quia non facit, nescit genus seu modum, quo se cognoscit. Cumque humana scientia ab abstractione sit, iccirco scientiae minus certae, prout aliae aliis magis in materia corpulenta immerguntur: uti minus certa mechanice quam geometria et arithmetica, quia considerat motum, sed machinarum ope: minus certa physice quam mechanice, quia mechanice contemplatur motum externum circumferentiarum, physice internum centrorum: minus certa moralis quam physica, quia physica considerat motus internos corporum, qui sunt a natura, quae certa est; moralis scrutatur motus animorum, qui penitissimi sunt, et ut plurimum a libidine, quae est infinita, proveniunt. Atque indidem in physica ea meditata probantur, quorum

— 137 —

simile quid operemur; et ideo praeclarissima habentur de rebus naturalibus cogitata, et summa omnium consensione excipiuntur, si iis experimenta apponamus, quibus quid naturae simile faciamus.

Et, ut uno verbo absolvam, ita verum cum bono convertitur, si quod verum cognoscitur, suum esse a mente habet quoque a qua cognoscitur; et ita scientia humana divinae sit imitatrix, qua Deus, dum verum cognoscit, id ab aeternoad intra generat, in temporead extra facit. Et veri criterium, quemadmodum apud Deum inter creandum est suis cogitatis bonitatem communicasse: «vidit Deus, quod essent bona»; ita apud homines sit comparatum, vera quae cognoscimus, effecisse. Sed haec res quo munitiori sita sint loco, sunt a dogmaticis scepticisque vindicanda.

— 138 —

iii

De primo vero, quod Renatus Carthesius meditatur

Metaphysica aliis scientiis subiectum asserit, cuique suum — Qui finis dogmaticos inter et scepticos — Genius fallax Carthesii idem ac somnium divinitus immissum Stoicorum — Et Mercurius adsimulatus Sosia apud Plautum in*Amphytruone* — Conscentia aliud a scientia. —

Quid scientia. — Quid conscentia — Cogitationis caussae occultae. —

Idque adeo in nostra religione — Mens humana araneri similis a nostris metaphysicis fingitur — An ex conscentia cogitandi scientia entis nascatur — Scire per scepticos quidnam esset.

Nostrae tempestatis dogmatici ante metaphysicam pro dubiis omnia vera habent, non solum quae in agenda vita posita sunt, ut moralia et mechanica; sed et physica quoque, atque adeo mathematica: nam unam metaphysicam esse docent, quae nobis indubium det verum, et ab eo, tanquam a fonte, secunda vera in alias scientias derivari: quod cum nulla ceterarum demonstrent esse quae sunt, et eorum aliud esse mentem, aliud corpus; non sunt quicquam certae de subiectis, de quibus agunt. Quare metaphysicam ceteris scientiis proprios fundos, cuique suum asserere existimant. Itaque magnus eius mediator iubet, qui eius sacris initiari velit, eum non solum persuasionibus, seu, ut loquuntur, praeiudiciis, quae per sensus, fallaces nuncios, usque ab infantia conceperunt, sed etiam omnibus veris, quae per reliquas scientias didicerant, castum adire; et, quoniam oblivisci nostrum non est, mente si minus tanquam tabula pura, saltem uti libro involuto, quem postea in meliori lumine evolvat, se ad audiendos metaphysicos applicet. Igitur finis, qui dogmaticos a scepticis distinctet, erit primum verum, quod nos eius metaphysica reserat. Quodnam is sit, ita maximus philosophus docet.

Homo in dubium revocare potest, an sentiat, an vivat, an sit extensus, an denique omnino sit; et in eius argumentum opem advocat cuiusdam genii fallacis, qui nos decipere possit,

— 139 —

non aliter ac apud Ciceronem in*Academicis* Stoicus, ut id ipsum probet, ad machinam confugit, et utitur somnio divinitus misso. Sed nullo sane pacto quis potest non esse conscius quod cogitet, et ex cogitandi conscentia colligere certo, quod sit. Quare primum verum aperit id esse Renatus: «Cogito: ergo sum». Et vero Plautinus Sosia non aliter, ac a genio fallaci Carthesii, aut a somnio divinitus immissi Stoici, a Mercurio, qui ipsius imaginem sumpserat, in dubium de se ipso adductus, an sit, ad idem instar meditabundus huic primo vero acquiescit.

Certe edepol, quom illum contemplo, et formam agnosco meam, quemadmodum ego saepe in speculum inspexi, nimis similis est mei. Itidem habet petasum ac vestitum: tam consimile'st atque ego: sura, pes, statura, tonsus, oculi, nasum, dens, labra, malae, mentum, barba, collum: totus, quid verbis opu'st? Si tergum cicatricosum, nihil hoc simili est similius. Sed quomcogito, equidem certosum ac semper fui.

Sed scepticus non dubitat se cogitare; quin profitetur ita certum esse, quod sibi videre videatur, et tam obfirmate, ut id vel cavillis calumniisque propugnet: nec dubitat se esse; quin curat sibi bene esse per assensus suspensionem; ne praeterquam quas ipsae res habent molestias, addat illas opinionis. Sed certitudinem, quod cogitet, conscentiam contendit esse, non scientiam, et vulgarem cognitionem, quae in indoctum quemvis cadat, ut Sosiam; non rarum verum et exquisitum, quod tanta maximi philosophi meditatione egeat ut inveniatur. Scire enim est tenere genus seu formam, quo res fiat: conscentia autem est eorum, quorum genus seu formam demonstrare non possumus: ita ut passim in vita agenda de rebus, quarum nullum nobis edere signum vel argumentum datur, conscentiam testem demus. At, quamquam conscius sit scepticus se cogitare, ignorat tamen cogitationis caussas, sive quo pacto cogitatio fiat; idque adeo nunc se ignorare profiteretur, cum in nostra religione animum humanum omni corpulentia purum quid esse profiteamur.

Unde sentes illi illaque spinae, in quas offendunt, et quibus mutuo compunguntur subtilissimi nostrae tempestatis metaphysici,

— 140 —

dum quaerunt quomodo mens humana in corpus, corpus in mentem agat, cum tangere et tangi non possint nisi corporibus corpora. A quibus difficultatibus adacti ad occultam Dei legem tanquam ad machinam confugiunt, quod nervi mentem excitent, cum ab obiectis externis moventur; et mens intendat nervos, quando ei agere collibitum sit. Itaque fingunt mentem humanam tanquam araneum, ita in conario, ut ille in suae telae centro quiescere; et ubi quodvis telae filum alicunde motum sit, araneus id sentiat: cum autem araneus, immota tela, tempestatem praesentiscit, omnia suae telae fila commoveat. Atque haec occulta lex ab iis memoratur, quia ignoratur genus, quo cogitatio fiat, ac proinde se obfirmabit scepticus cogitandi scientiam non habere.

Sed dogmaticus replicaverit scepticum ex conscentia cogitandi scientiam entis acquirere; cum ex conscentia cogitandi inconcussa certitudo entis nascatur. Nec quis certus omnino esse potest quod sit, nisi esse suum ex re conficiat, de qua dubitare non possit. Itaque scepticus non est certus se esse, quia id a re omnino indubia non colligit. Verum ad haec scepticus negabit ex conscentia cogitandi scientiam entis acquiri. Nam scire is contendit esse nosse caussas, ex quibus res nascatur: at ego, qui cogito, mens sum et corpus; et, si cogitatio esset caussa quod sim, cogitatio esset caussa corporis. Atqui sunt corpora, quae non cogitant. Quin, quia corpore et mente consto, ea propter cogito; ita ut corpus et mens unita sint cogitationis caussa: nam, si ego solum corpus essem, non cogitarem; sin sola mens, intelligerem. Enimvero cogitare non est caussa quod sim mens, sed signum; atqui techmerium caussa non est; techmeriorum enim certitudinem cordatus scepticus non negaverit, caussarum vero negaverit.

— 141 —

iv

Adversus scepticos

Omnium comprehensio caussarum est Deus — Scientia divina humanae regula.

Nec ulla sane alia patet via, qua scepsis re ipsa concelli possit, nisi ut veri criterium sit id ipsum fecisse. Ii enim celebrant illud, res sibi videri; quid autem re ipsa sint, ignorare: effecta fatentur, ac proinde ea suas habere caussas concedunt; sed caussas se scire negant, quia ignorant genera seu formas, quibus quaeque res fiant. Haec ab iis accepta contra ipsos sic regeras.

Haec caussarum comprehensio, qua continentur omnia genera, seu omnes formae, quibus omnia effecta data sunt, quorum simulacra sceptici suis mentibus obici, et quid reipsa sint ignorare profitentur; est primum verum, quia comprehendit omnes, in quibus etiam ultimae continentur; et, quia omnes comprehendit, est infinitum, nullam enim excludit; et, quia omnes comprehendit, prius corpore est, cuius sua caussa est, ac proinde spiritale quid est. Quod est Deus, et quidem Deus, quem Christiani profitemur: ad cuius veri normam vera humana metiri debemus; nempe ea vera esse humana, quorum nosmet nobis elementa fingamus, intra nos continemus, in infinitum per postulata producamus; et, cum ea componimus, vera, quae

componendo cognoscimus, faciamus; et ob haec omnia genus seu formam, qua facimus, teneamus.

— 143 —

CAPUT II

De generibus sive de ideis

«Genus» et «forma» Latinis idem — «Species» et «individuum» et «simulacrum» significat — Genera qua ratione infinita — Forma metaphysica, forma plastae, forma physica, forma seminis — Formae physicae sunt ex metaphysicis formatae — Formarum utilitas — Geometria per formas curtum opere, tum opera certissima — Cur eadem per species certa opere, incerta opera — Cur artes ideales certo compotes finis —

Cur coniecturales non item — Inutilitas generum Aristotelaeorum —

Cur scientiae quo plus genericae minus utiles — Physicae operatricis commoda — Iurisprudentes non regulis, sed exceptionibus censentur — Oratores optimi, qui haerent in causae propriis — Ex historicis utiles qui? — Imitatores boni in circumstantiis melioratis spectantur —

Unde scalae idearum Platonicae — Sapientia non est de iis quae genere continentur — Ut genera sunt materia metaphysica — Egregia inter physicam et metaphysicam materiam differentia — Universalium damna: in iurisprudentia; in re medica; in vita agenda — Errores omnes ex homonymia generibus referendi — Homines naturaliter homonymiam fugiunt — An magis genera philosophos in errores, quam sensus in praedicia vulgus coniciant — «Certum» Latinis quae significet — «Verum» et «aequum» Latinis idem — Homo quia neque nihil est, neque omnia, nec nihil percipit, nec infinitum — Universalia rationem habent quandam archetyporum.

Latini, cum dicunt «genus», intelligunt formam; cum «speciem», duo sentiunt, et quod Scholae dicunt «individuum» et «simulacrum», sive «*apparenza*». De generibus sectae philosophorum omnes ea sentiunt esse infinita. Igitur necesse est antiquos Italiae philosophos opinatos genera esse formas, non amplitudine, sed perfectione infinitas, et, quia infinitas, in uno Deo esse: species autem, seu res peculiares, esse simulacra ad eas formas expressa.

— 144 —

Et quidem si verum antiquis Italiae philosophis idem quod factum; genera rerum, non universalia Scholarum, sed formas fuisse necesse est.

Formas autem intelligo metaphysicas, quae a physicis ita diversae sunt, ut forma plastae a forma seminis. Plastae enim forma, dum ad eam quid formatur, manet idem, et semper formato perfectior; forma seminis, dum quotidie se explicat, demutatur ac perficitur magis; ita ut formae physicae sint ex formis metaphysicis formatae. Et quod non amplitudine, sed perfectione genera infinita existimanda, id utrorum utilitate collata diiudicare facile sit. Nam geometria, quae synthetica methodo traditur, nempe per formas, ideo tum opere, tum opera certissima est, quia, a minimis in infinitum per sua postulata procedens, docet modum componendi elementa, ex quibus vera formantur, quae demonstrat; et ideo modum componendi elementa docet, quia homo intra se habet elementa, quae docet. At ob id ipsum analysis, quamquam certum suum det opus, opera tamen incerta est; quia ab infinito rem repetit, et inde descendit ad minima; atqui in infinito reperire omnia datur; at qua via reperire possis non datur.

Artes autem certius diriguntur ad finem, quem sibi habent propositum, quae docent genera seu modos, quibus res fiunt, ut pictura, sculptura, plastica, architectura; quam quae non docent, ut omnes coniecturales, in qua classe sunt oratoria, politica, medicina: et illae ideo docent, quia observantur circa prototypos, quos mens humana intra se continet; hae non docent, quia homo nullam formam rerum, quas coniciit, intra se habet. Et quia formae individuae sunt, nam linea longa, seu lata, seu profunda una plus minusve deformat faciem, ut nescias eandem esse; hinc fit quod scientiae artesve quanto plus supra genera, non Platonica, sed Aristotelaea insurgunt, magis confundunt formas, et quanto magis magnificae evadunt, tanto minus utiles fiunt. Quo nomine Aristotelis physica hodie male audit, quod nimis sit universalis: quando contra genus humanum innumeris novis veris ditarunt ignis et machina, instrumenta, quibus utitur recens physica, rerum,

— 145 —

quae sint similes peculiarum naturae operum, operatrix. Indidem iurisprudentia non censetur, qui beata memoria ius theticum sive summum et generale regularum tenet; sed qui acri iudicio videt in causis ultimas factorum peristases seu circumstantias, quae aequitatem, sive exceptiones, quibus lege universali eximantur, promereant. Optimi oratores non ii, qui per locos communes vagantur, sed qui, ut Ciceronis iudicio et phrasi utar, «haerent in propriis». Historici utiles, non qui facta crassius et genericas causas narrant, sed qui ultimas factorum circumstantias persequuntur, et causarum peculiare reserant. Et in artibus, quae imitatione constant, ut pictura, sculptura, plastica, poetica, excellunt qui archetypum, a natura vulgari desumptum, circumstantiis non vulgaribus, sed novis ac miris exornant; aut ab alio artifice expressum, propriis ac melioribus distinguunt ac faciunt suum. Quorum sane archetyporum cum ali aliis meliores confingi possint, quia semper exemplaria exemplis praestant; Platonici illas idearum scalas construunt, et per ideas alias aliis perfectiores, tamquam per gradus ad Deum Opt. Max. ascendunt, qui in se omnium continet optimas.

Quin et sapientia ipsa nihil aliud est, nisi solertia decori, qua sapiens ita in omnibus novis rebus loquatur et agat, ut nihil aequae aptum ad id aliunde desumptum accommodari possit. Itaque sapiens a longo et multo rerum honestarum et utilium usu mentem quasi subactam reddit, quo novarum rerum, uti sunt in se ipsis, expressas excipiat imagines; et non aliter paratus sit ex tempore loqui et agere in omnibus rebus cum dignitate, ac fortis comparatum habet animum ad omnes terrores inopinatos. Atqui nova, mira, inopinata universalibus illis generibus non providentur. Quam ad rem satis commode Scholae loquuntur, cum genera materiam metaphysicam esse dicunt, si id ita accipiat, ut mens per genera informis fiat quodammodo, quo facilius specierum induat formas. Quod sane verum comperitur: nam facilius facta et negocia percipit, uti percipi oportet, qui genera seu simplices rerum ideas habet, quam qui peculiaribus formis mentem instruxit, et ex iis peculiares alias spectat: nam res formata difficile alii formatae rei

— 146 —

aptatur. Quare exemplis iudicare, exemplis deliberare periculosum: quia nunquam aut perraro rerum circumstantiae congruunt usquequaque. Atque hoc differt inter materiam physicam et metaphysicam. Physica materia ideo quamlibet formam peculiarem educat, educit optimam; quia qua via educit, ea ex omnibus una erat. Materia autem metaphysica, quia peculiares formae omnes sunt imperfectae, genere ipso, sive idea, continet optimam.

Vidimus utilitates formarum; nunc universalium damna exequamur. Loqui universalibus verbis infantium est aut barbarorum. In iurisprudentia, ut plurimum, sub ipso iure thetico, seu sub regularum autoritate, saepissime erratur. In re medica, qui recta per theses pergunt, magis contendunt ne curruntur pantur systemata, quam ut sanentur aegroti. In vita agenda, quam saepe peccant qui eam per themata instituerunt? de quibus graeca locutio nobis vernacula facta est, qua «thematicos» istos homines appellamus.

Omnes in philosophia errores ab homonymis, vulgo aequivocis, nascuntur: aequivoca autem aliud non sunt, nisi voces pluribus rebus communes; nam sine generibus aequivoca non essent; homines enim naturaliter homonymiam aversantur: cuius rei argumento illud est, quod puer iussus ad accersendum sine discrimine Titium, ubi eius nominis duo sunt, quia natura attendit particularia, statim subdit: — Utrum me accersire vis Titiorum? — Itaque nescio, an magis genera philosophos in errores, quam sensus in falsas persuasiones, seu in praedicia vulgus coniciant. Nam genera, ut diximus, formas confundunt, seu, ut loquuntur, ideas confusas, non minus ac praedicia faciunt obscuras. Et vero omnes sectae in philosophia, medicina, iurisprudentia, omnes in vita agenda controversiae et iurgia sunt a generibus; quia a generibus sunt homonymiae, seu aequivocationes, quae aberrare esse dicuntur. In physica, quia generica materiae et formae nomina; in iurisprudentia, quia longe lateque patet appellatio iusti; in medicina, quia «sanum» et «corruptum» sunt nimis ampla vocabula; in vita agenda, quia vox «utile» definita non est.

— 147 —

Atque ita sensisse antiquos Italiae philosophos haec in lingua Latina extant vestigia: quod «certum» duo significat, et quod est exploratum indubiumque, et peculiare, quod communi respondet: quasi quod peculiare est certum sit, dubium autem quod commune. Iisdemque «verum» et «aequum» idem: aequum enim ultimis rerum circumstantiis spectatur, quemadmodum iustum genere ipso; quasi quae genere constant falsa sint, verae autem ultimae rerum species. Enim vero ista genera nomine tenus sunt infinita: homo enim neque nihil est, neque omnia. Quare nec de nihilo, nisi per aliquid negatum, nec de infinito, nisi per negata finita cogitare potest. — At enim omnis triangulus habet angulos aequales duobus rectis. — Ita sane: sed non id mihi infinitum verum; sed quia habeo trianguli formam in mente impressam, cuius hanc nosco proprietatem, et ea mihi est archetypus ceterorum. Si vero id contendat esse infinitum genus, quia ad eum trianguli archetypum accomodari innumeri trianguli possunt, id sibi habeant per me licet: nam vocabulum iis lubens condono, dum ipsi de re mecum sentiat. Sed enim perperam loquuntur, qui decempedam dixerint infinitam, quod omne extensum ad eam normam metiri possint.

— 149 —

CAPUT III